

GRAFICKÉ ZNÁZORNĚNÍ V PRÁVU

ADOLF DOLENSKÝ

V tomto pojednání se budu zabývat takovými grafickými prostředky, jako jsou např. organizační schémata výrobní hospodářské jednotky (tzv. „organizační pavouk“), přehledné tabulky podávající třídění rodu na druhy v několika stupních apod. Grafy tohoto druhu v právu mají praktický význam zejména v pedagogice.

Hned na začátku upozorňuji, že nepoužívám grafů v právu jako prostředků vědeckého poznání (ač ani to není v oblasti práva vyloučeno), nýbrž prostě jako prostředku znázornění toho, co již známo jest.

Systematika dalšího výkladu má v první části nejprve vymezit blíže jednotlivé prostředky grafického znázornění a podat jejich charakteristiku. Druhá část je věnována pedagogickým otázkám spojeným s použitím grafického znázornění v právnické výuce.

I.

Uvažme nejprve krátce *vzájemný vztah právních pojmů a grafického vyjádření v jeho nejobecnější podobě*.

Jedním z prvků tohoto poměru jsou právní pojmy. Budeme tak označovat velmi širokou skupinu všeho toho, s čím se v právnické práci setkáváme: právní skutečnosti i jejich odraz v právním řádu, právní vztahy se všemi jejich prvky (práva, povinnosti, subjekty i objekty právních vztahů), jednotlivé znaky tvořící dohromady podmínky obsažené v hypotéze normy, jednotlivé části sankce, pojmy vyjadřující vztahy (např. nadřazenost, alternativnost) atd.

Na druhé straně máme pak grafický ekvivalent. Mohou to být jednoduché geometrické prvky: bod, přímka, čtverec, kruh a jejich spojení. Mohou to být znaky, jichž používá matematika a logika (+, —, &, V, =, ≡ atd.). Psaný text lze plošně rozmístit a odlišit různými typy písma. Konečně to jsou obrazy osob, věcí a dějů, ať zachyceny ve stylizované, silně zjednodušené podobě, jak to známe ze statistiky, anebo úplné ilustrace provedené kteroukoli technikou (např. fotografie reprodukováné tiskem apod.), jak to známe z propagace právního řádu. Všechny uvedené grafické prostředky lze spojovat.

Oba prvky grafického znázornění, předloha i její obraz, jsou tedy nesmírně pestré a mnohotvárné. Ale pestré a mnohotvárné jsou i možnosti vzájemného přiřazení. Zdá se však, že grafické znázornění může vyjadřovat jen některé stránky právní předlohy. Nejspíše to budou takové stránky, které vyjadřují formu (na rozdíl od obsahu), a dále takové, které vyjadřují rozměr, místo, čas, pohyb. Sotva

můžeme očekávat od grafického znázornění něco více. Vzájemné přiřazení nebude tak široké, jako je třeba mezi rovnicemi analytické geometrie a geometrickými obrazy nebo mezi technickou dokumentací a výrobkem. Znázorňovány budou obvykle jen určité relace. Znázornění se může stát na základě jedno-jednoznačného přiřazení¹⁾ nebo jen jako přibližná ilustrace.

Abychom mohli podat konkrétnější poznatky o možnostech a o použití grafického znázornění, *omezíme nyní oblast našeho zkoumání na určité typy grafického znázornění*. Přesnější vymezení oblasti našeho zkoumání je patrné z výčtu, který následuje. Ačkoli se výčet snaží o úplnost a klasifikaci, sotva se to zde podaří. Jde spíše jen o přehled typů.

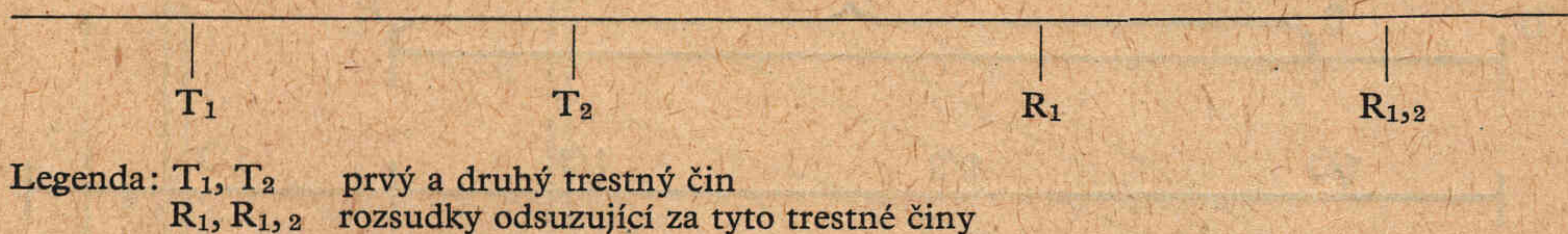
Začneme s výčtem podle prostředků, jimiž se znázornění děje.²⁾

¹⁾ Weinberger: Učebnice logiky pro právníky. St. pedagogické nakl., Praha 1964, str. 45.

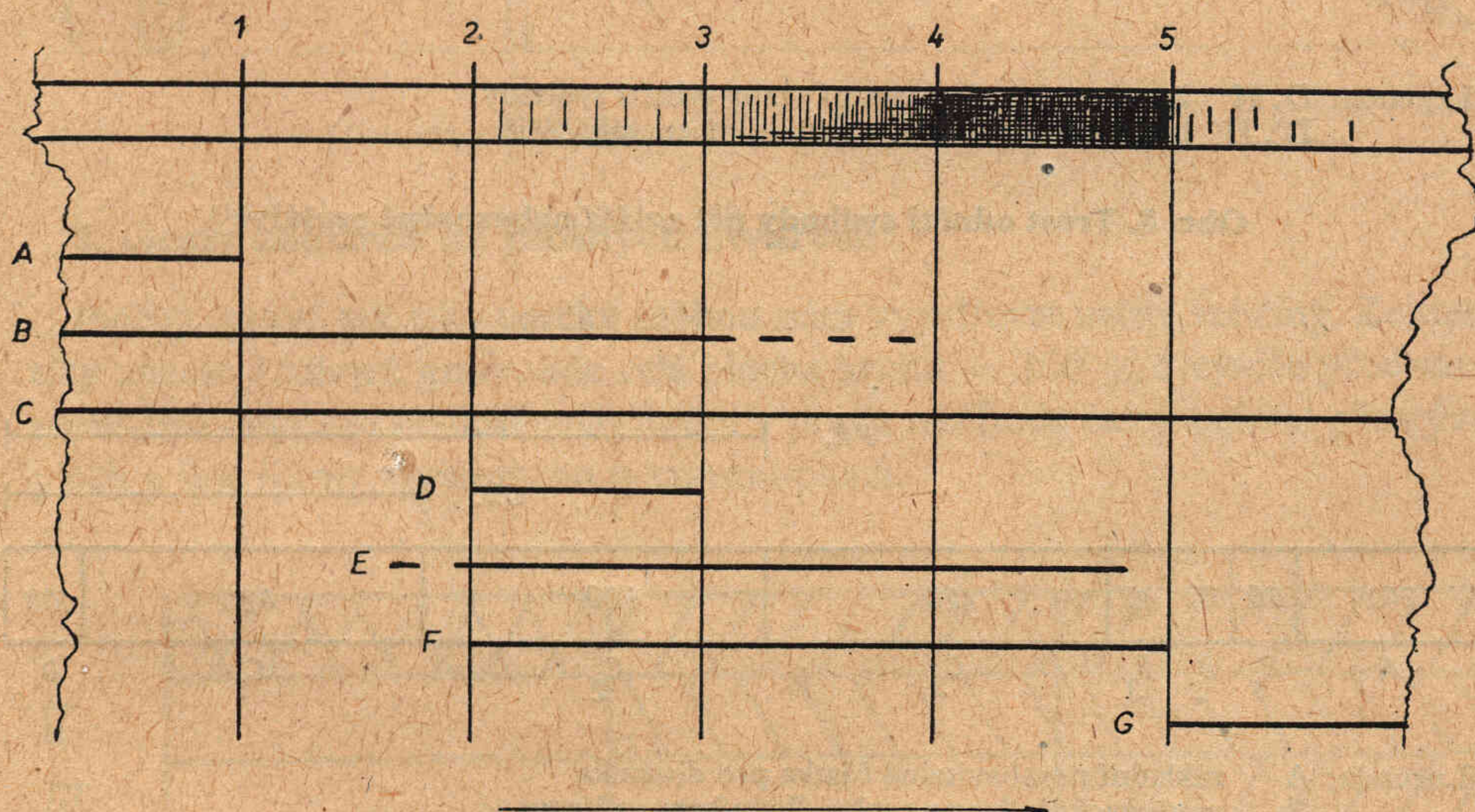
²⁾ Srov. Obecné metody statistiky. Učebnice. St. nakl. politické literatury, Praha 1959, str. 297 a násl.

1. Grafy založené na orientované přímce:

Na přímce jsou pak vyznačeny jednotlivé body. Směr přímky zpravidla vyjadřuje časové pořadí. Toto pořadí se obvykle znázorňuje na vodorovné ose zleva doprava. Lze tu pěkně naznačit posloupnost většího počtu jevů, trvání jednotlivých úseků, současnost dějů apod.

Obr. 1. Časový sled trestných činů a rozsudků při ukládání souhrnného trestu³⁾

- časová osa
- Legenda: 1 okamžik rozhodnutí k trestnému činu
 2—3 příprava k trestnému činu
 3—4 stadium pokusu trestného činu
 4—5 pokračování v tr. činu, tr. čin trvající
 A až G formy trestné součinnosti dalších osob vedle pachatele základního tr. činu (např. A = návod, atd.)

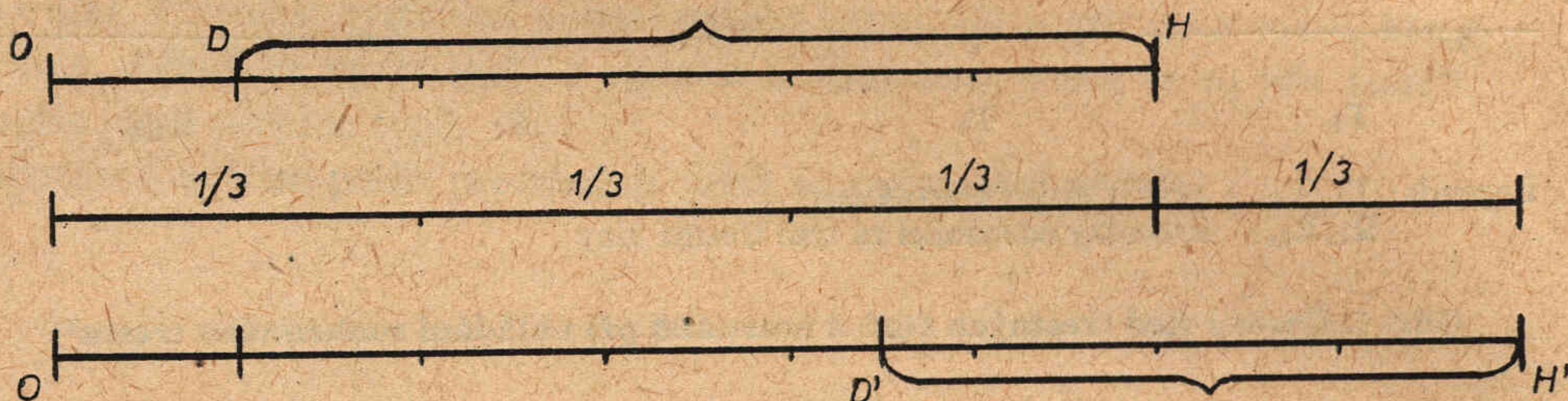
Obr. 2. Formy trestné činnosti⁴⁾

³⁾ Československé trestní právo. Orbis, Praha 1964, svazek I, str. 225.

⁴⁾ Dolenský: Přehledné tabulky k trestnímu právu a řízení. St. pedagogické nakl., Praha 1965, str. 20.

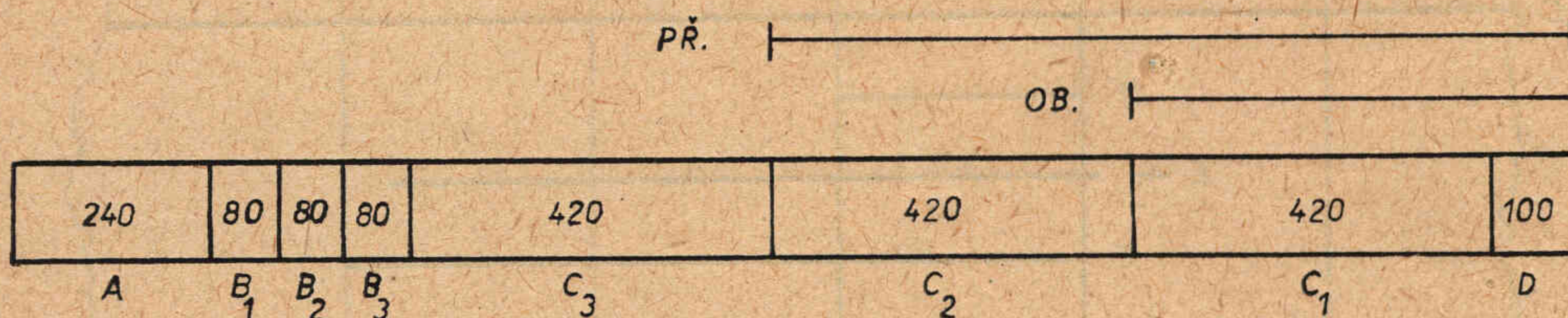
2. Grafy založené na úsečkách:

Úsečky vyjadřují určité veličiny, mohou někdy poměrem délek odpovídat přesně předloze. Pro větší výraznost kreslíme místo úseček sloupky o různé výšce (délce) a stejné šířce. S úsečkami můžeme provádět základní početní úkony.

Legenda: D, H hranice normální trestní sazby odnětí svobody
D', H' hranice trestní sazby podle § 42 tr. zák. 1961

Obr. 3. Trest odnětí svobody při zvlášť nebezpečné recidivě⁵⁾

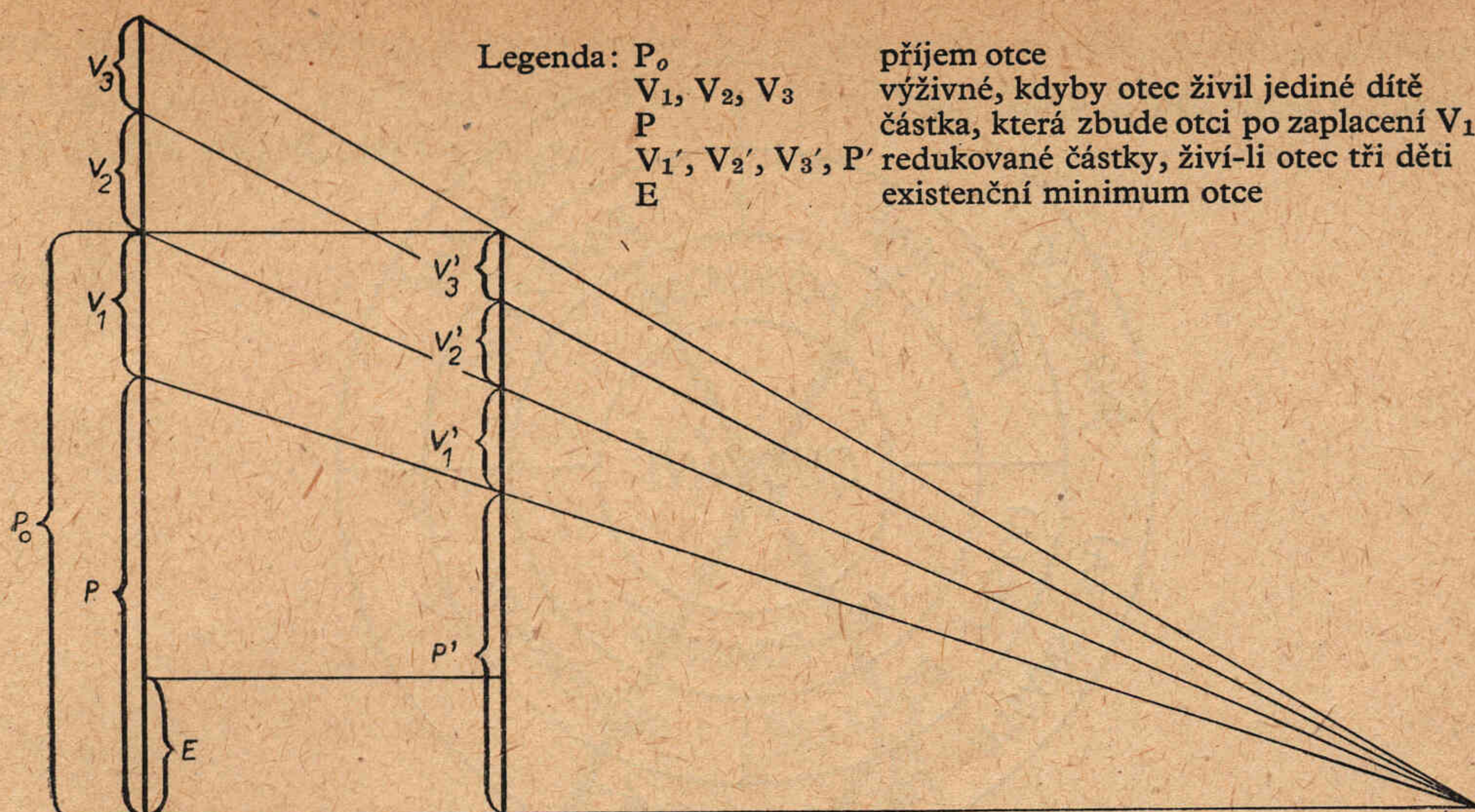

Legenda: A základní nezabavitelná částka pro dlužníka
B₁₋₃ zvyšovací částky na osoby dlužníkem vyživované
C₁₋₃ první až třetí třetina zbytku čistého platu
D částka nad hranicí omezené zabavitelnosti
OB. rozsah zabavení pro obyčejné pohledávky
PŘ. rozsah zabavení pro přednostní pohledávky

Obr. 4. Rozdělení mzdy při exekuci na plat podle zák. č. 142/1950 Sb.⁶⁾

⁵⁾ Dolenský: Některé otázky nového systému trestů. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, č. 1/1963, str. 71.

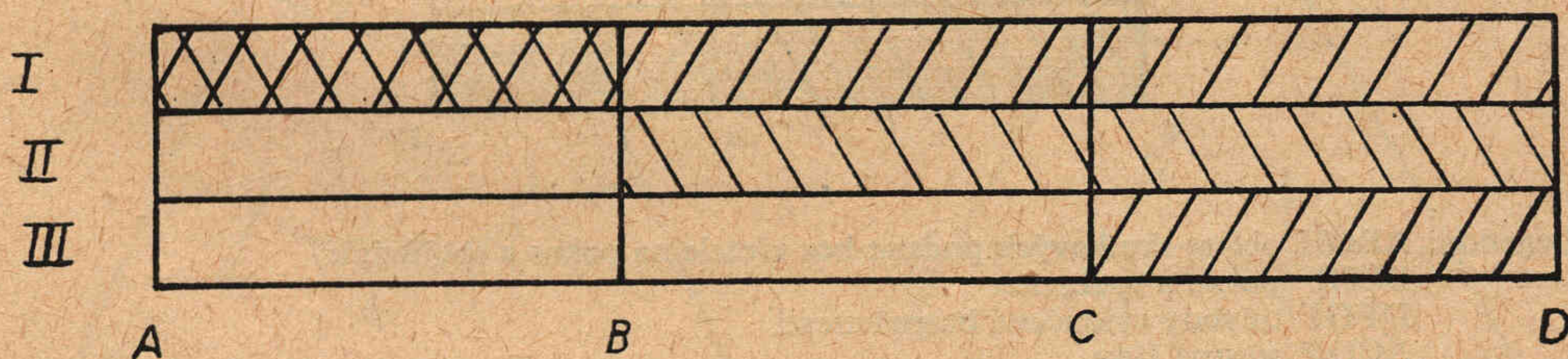
⁶⁾ Česka: Exekuce na plat. Orbis, Praha 1959, str. 137. – Jednotlivé „třetiny“ mají správně činit 440 Kčs, nikoli 420 Kčs. Na chybu ve výpočtu nás grafické znázornění hned upozorní, je-li přesné.

Obr. 5. Dílčí studie k výpočtu výživného⁷⁾

3. Grafy založené na plošných útvarech:

Plochy, právě tak jako úsečky mohou nám vyjadřovat určité veličiny. Ze statistiky známe kruhové grafy, kde celá plocha kruhu = 100 % a výseče představují jednotlivé díly. Pro grafické znázornění v právu nás bude často zajímat překrývání ploch a jiné formy vzájemného postavení ploch.

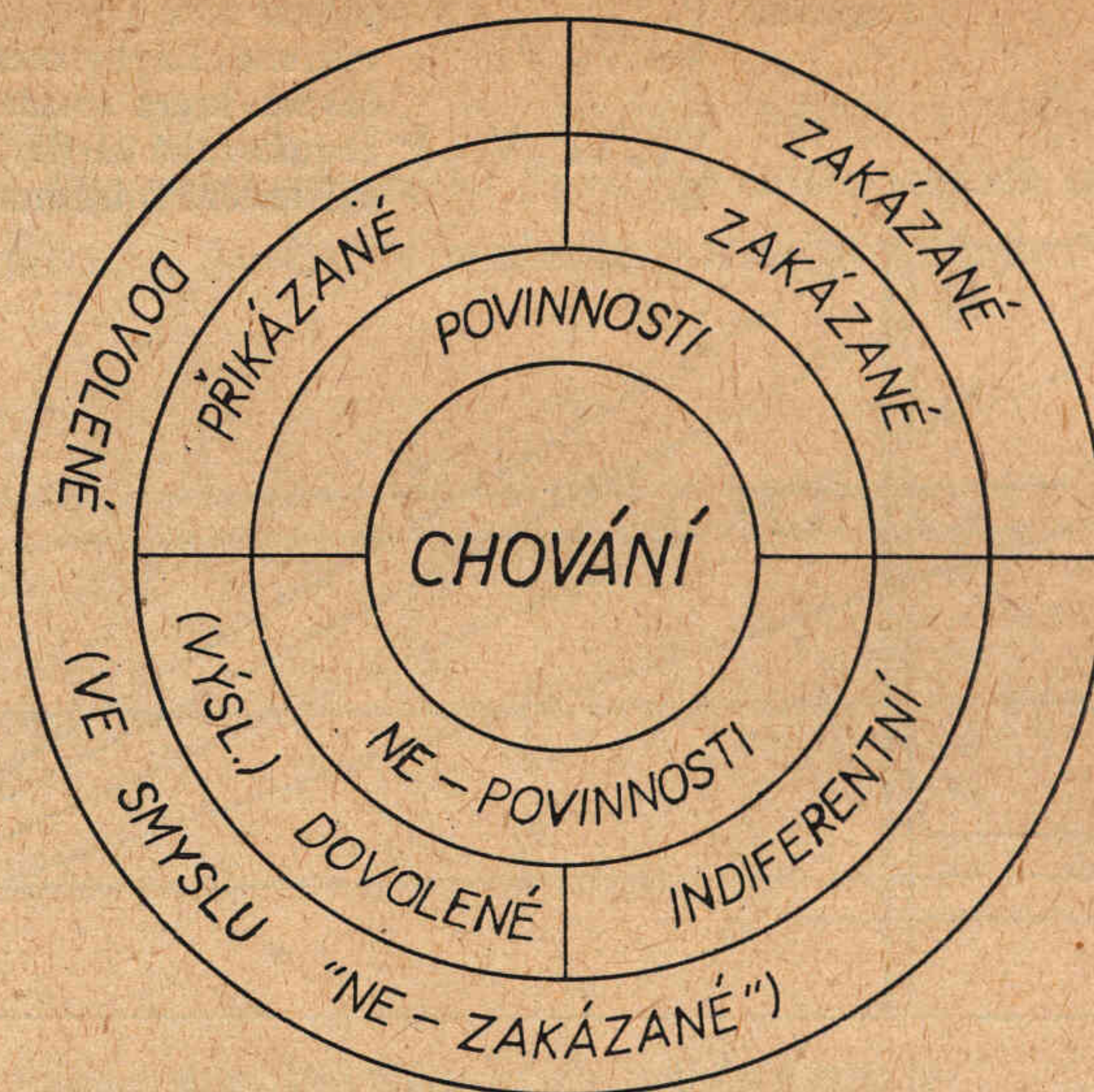

Legenda: Pásmo I národní majetek
Pásmo II družstevní majetek
Pásmo III soukromé vlastnictví
AB minimální rozsah národního majetku (§ 148 ústavy)
BC fakultativní národní majetek a majetek lidových družstev
CD přípustnost všech forem vlastnictví

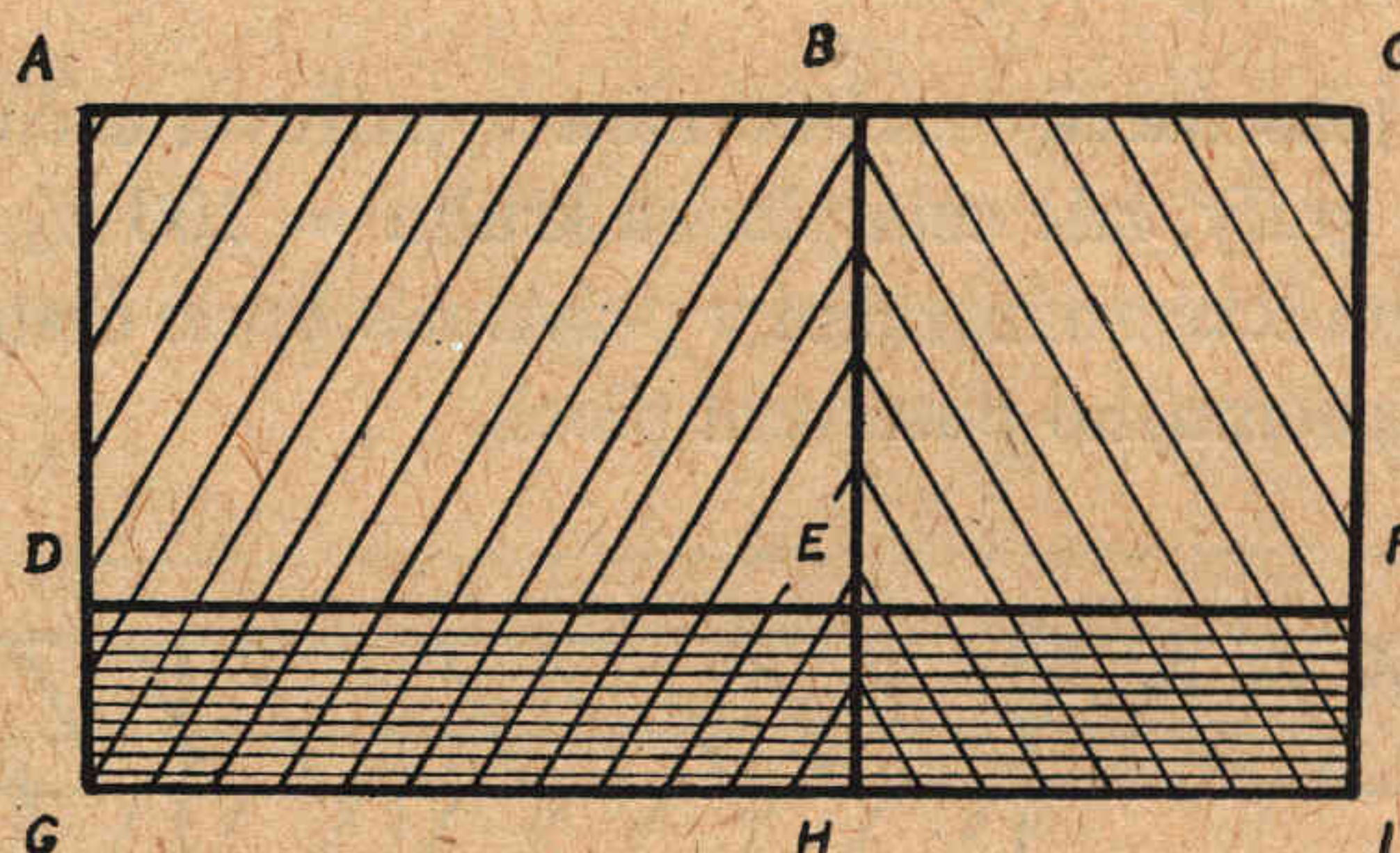
Obr. 6. Vlastnictví k výrobním prostředkům podle Ústavy 9. května⁸⁾

⁷⁾ Weinberger: K problémům použití kybernetických metod v oboru práva. Právník č. 5/1963, str. 377.

⁸⁾ Knapp: Vlastnictví v lidové demokracii. Orbis, Praha 1952, str. 355.

Obr. 7. Třídění právně relevantního chování⁹⁾

Legenda: ABGH oblast skutkových podstat bez zřetele na pokus a spoluvinu
 BCHI pokus a spoluvinu
 DFGI důvody vyloučené bezprávnosti
 ACDF trestné činy

Obr. 8. Trestné činy a skutková podstata¹⁰⁾

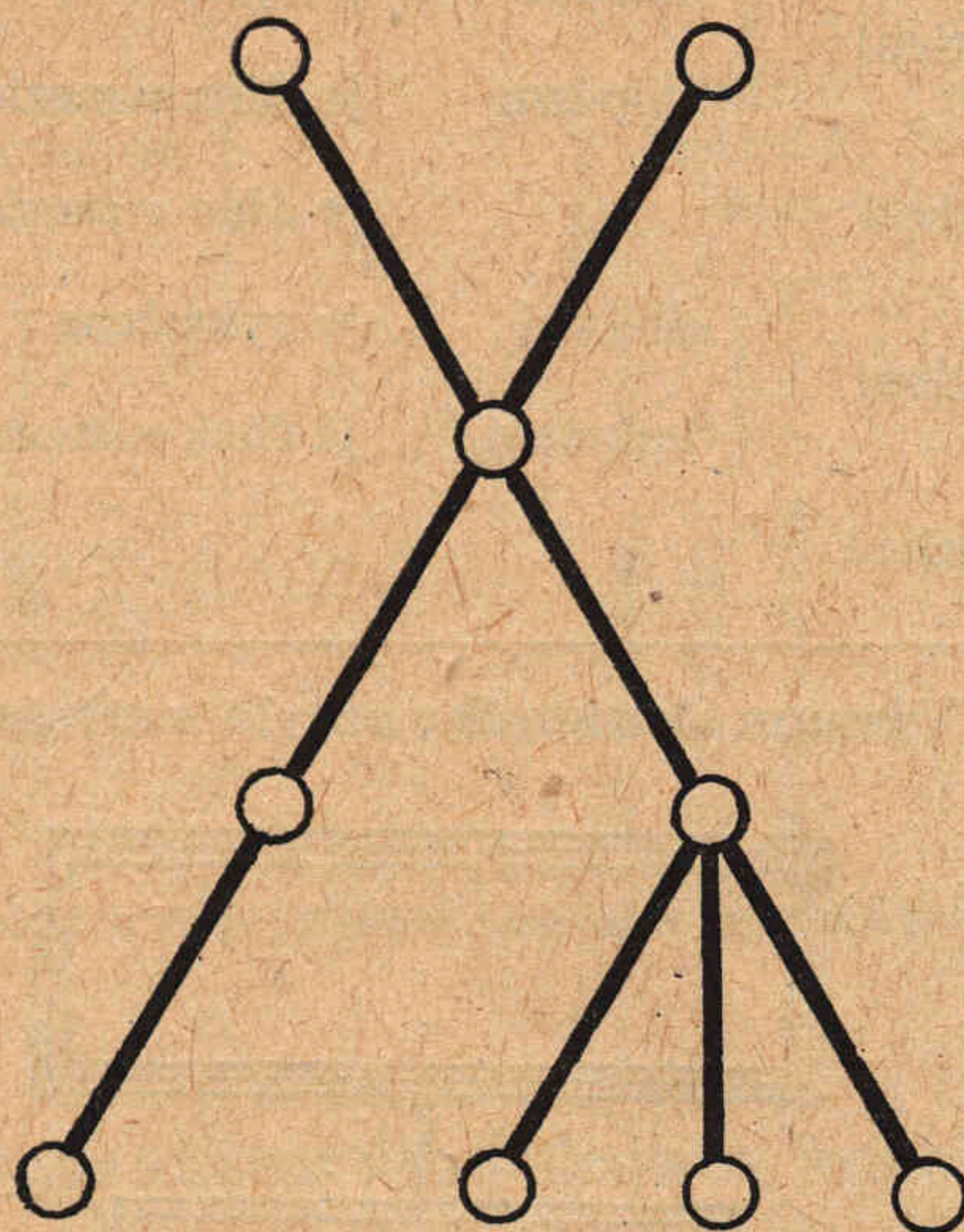
4. Grafy založené na spojkách mezi několika prvky:

Jednotlivé prvky kreslíme zpravidla do obdélníků nebo do kruhů, v nichž umístíme vysvětlující text. Důraz je tu na vzájemných spojkách mezi prvky. Zvlášt-

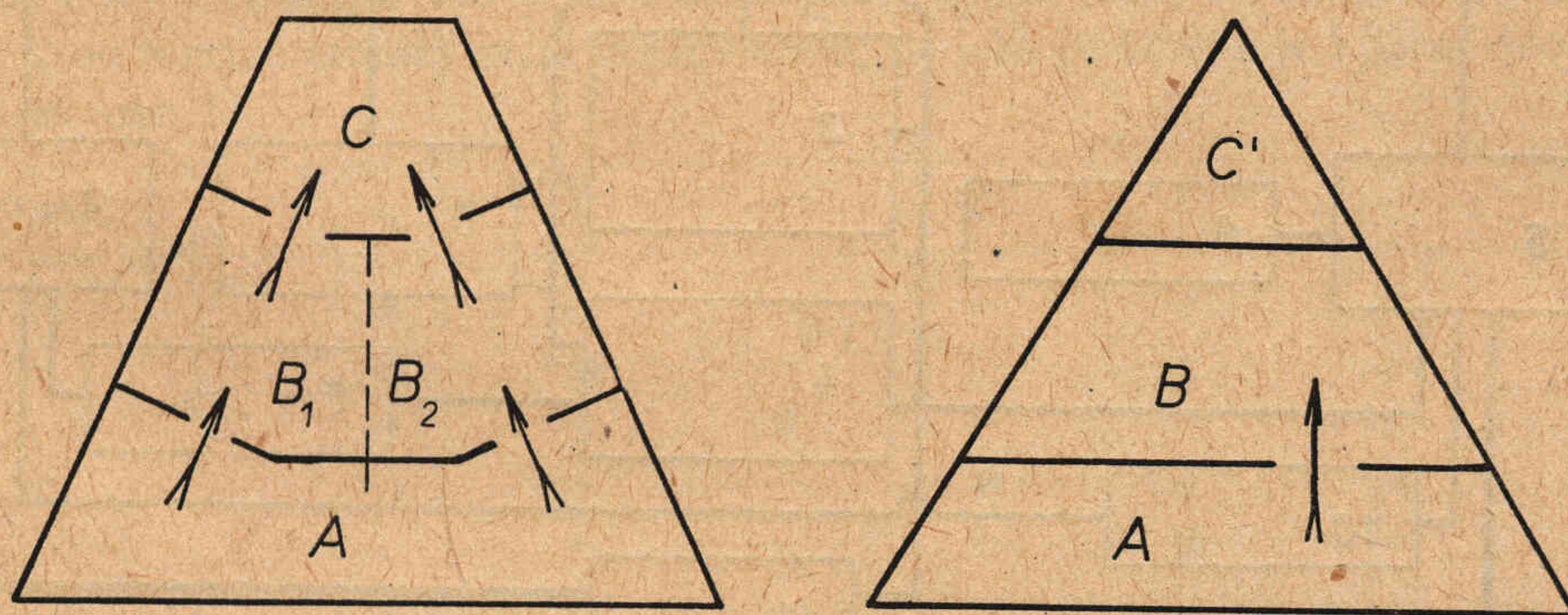
⁹⁾ Weinberger: Učebnice logiky pro právníky. St. pedagogické nakl. Praha 1964, str. 147.

¹⁰⁾ Solnař: Trestní právo hmotné. Část obecná. Nakl. knih. Sborníku věd právních a státních, Praha 1947, str. 57.

ním případem je větvení rodu na druhy. U organizačních schémat kreslíme ústřední („nadřazený“) prvek nahoře, větvení probíhá dolů; jindy je pro úsporu místa výhodnější větvení zleva doprava.

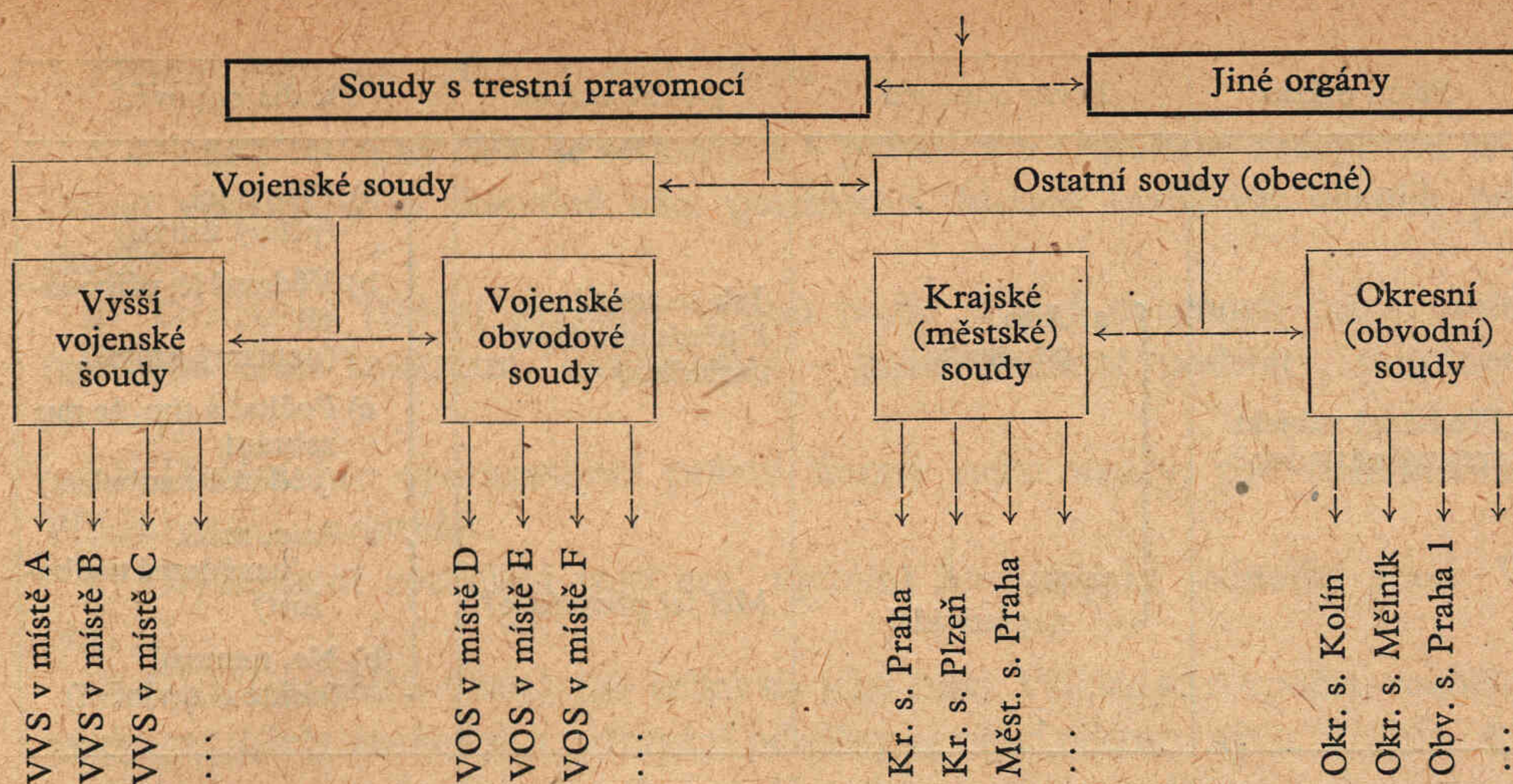
Obr. 9. Stupně příbuznosti

- Legenda: A skutečnosti konkrétního skutku
 B skutková podstata – jediný základ tr. odpovědnosti
 B₁, B₂ skutková podstata a nebezpečnost pro společnost
 C trestný čin jako základ trestní odpovědnosti
 C' obecný instruktivní pojem trestného činu

Obr. 10. Z diskuse o skutkové podstatě jako jediném základu trestní odpovědnosti¹¹⁾

¹¹⁾ Šubert: Úvahy nad „Sbírkou rozhodnutí československých soudů“ o nebezpečnosti konání pro společnost. Právní obzor č. 4/1955, str. 226, 227.

Obr. 13. Pravomoc a příslušnost soudů s trestní pravomocí¹⁴⁾

5. Grafy tabulkové:

Jejich podstatou je zpravidla křížení dvou hledisek, jednoho vyznačeného v řádcích, druhého v sloupcích.

Do tabulkové podoby lze také uspořádat třídění rodu na druhy; třídící kritéria mohou být zapsána v podobě otázek a odpovědí¹⁵⁾. Podstatou takové tabulky není křížení dvou hledisek, nýbrž větvení ústředního pojmu. Jindy zase najdeme graf, který svou formou tabulky nijak nepřipomíná, ale jeho podstatou je křížení dvou hledisek (obr. 6).

Trest	a	b	c	d	e	
a	■	—	—	—	—	...
b	—	■	—	+	+	...
c	—	—	■	—	—	...
d	—	+	—	■	+	...
e	—	+	—	+	■	...
...	...	...	...	...	...	...

Legenda: a trešt smrti c nápravné opatření
b odnětí svobody d, e ... další tresty uvedené v § 27 tr. zák.

Obr. 14. Slučitelnost trestů podle tr. zák. z roku 1961¹⁶⁾

¹⁴⁾ Dolenský: Přehledné tabulky k trestnímu právu a řízení. St. pedagogické nakl. Praha 1965, str. 34.

¹⁵⁾ Jinou úpravu takového systému otázek a odpovědí jistě pamatujeme z „klíče pro určování rostlin“. I tato forma je použitelná pro orientaci v právním řádu; zde se jí však nemůžeme zabývat, ježto se to vymyká z rámce tématiky.

¹⁶⁾ Dolenský: Některé otázky nového systému trestů. Acta Universitatis Carolinae – Iuridica, č. 1/1963, str. 63.

První otázka	První odpověď	Druhá otázka	Druhá odpověď
Předvídal subjekt trestný následek?	{ a) Ano, předvídal b) Ne, nepředvídal	Jak se stavěl k předvídanému následku? Měl jej předvídat?	{ a) Přál si jej (přímý úmysl) b) Vědomě jej připouštěl (nepřímý úmysl) c) Počítal s tím, že mu zabrání (vědomá nedbalost) { a) Ano, měl (nevědomá nedbalost) b) Ne, nemusil (nejde o zavinění)

Obr. 15. Formy zavinění v sovětském trestním právu¹⁷⁾

§§	činnost pachatele	před kým se tajemství chrání	§§	činnost pachatele	před kým se tajemství chrání
105/1 105/2	{ vyzrazení vyzvídání sbírání údajů pomoc k § 105/1	cizí moc	122/3 173/3	{ vyzrazení vyzvídání — —	cizina
106	{ vyzrazení vyzvídání sbírání údajů —	nepovolaná osoba	122/1 173/1	{ vyzrazení vyzvídání — —	nepovolaná osoba

Obr. 16. Úmyslné trestné činy proti státnímu, hospodářskému a služebnímu tajemství¹⁸⁾

6. Kartogramy:

Základem znázornění je tu zeměpisná mapa. Znázornění tohoto druhu jsou běžná např. ve statistice.

Nyní následuje výčet *podle toho, co se znázorňuje*. Opět budeme postupovat od jednoduššího k složitějšímu (body 1 až 3) a od obecného k zvláštnímu (body 4,5).

¹⁷⁾ Sovětské trestní právo – Obecná část. Překlad z rus. Státní pedagogické nakl., Praha 1954, str. 214.

¹⁸⁾ Československé trestní právo. Orbis, Praha 1964, svazek II, str. 42.

1. Dělení jednoho celku na jeho části:

S dělením celku na části se setkáváme v právu často. Grafické znázornění se tu přímo vnucuje a je skutečně také používáno. Možno rozlišovat několik podskupin:

a) Teoretické třídění právních pojmů podle stupně obecnosti (např. objekt trestného činu konkrétní, individuální – znak skutkové podstaty, skupinový, obecný).

b) Třídění pro systematizaci právní normy nebo nauky, pro dokumentaci. Příklady netřeba uvádět.

c) Organizační rozdělení instituce, výrobní hospodářské jednotky apod. Viz obr. 12.

d) Dělení určitého finančního celku na jeho části. Příklady: rozpočet, rozdělení mzdy pro účely exekucí, vyúčtování odměny za práci odsouzených. Viz obr. 4, 6.

e) Postup při určování příslušnosti. V podstatě tu jde o dělení veškeré pravomoci příslušející určitému systému orgánů (např. všem soudům) na třídy a podtřídy.

Grafické znázornění nápadně připomíná organizační schémata. Metoda používaná při určování příslušnosti má po formální stránce četné obdoby v technice, např. v třídících strojích pro děrné štítky, v telefonních automatických centrálách, v seřadištích vlaků aj. Obdoba je v tom, že určitý předmět (jev, případ) zařazujeme na jeho místo ve větším uspořádaném souboru; postupujeme tak, že napřed třídíme podle znaku příslušejícího nejširší podskupině (např. všechna pražská telefonní čísla začínající číslicí 8) a pak postupně podle znaků nižších podskupin (např. podle druhé až šesté číslice telefonního čísla). Viz obr. 13.

2. Srovnání několika celků navzájem, pokud jde o části, z nichž se celky skládají:

Na rozdíl od prvního typu, kde jsme měli co činit pouze s jedním celkem a jeho částmi, máme tu celků několik. V podstatě jde o kombinatoriku. Protože pořadí prvků nás zpravidla nezajímá, nebudeme tu zpravidla potřebovat permutace a variace. Půjde zejména o tyto případy:

a) Kombinace. Sem patří např. srovnání slučitelnosti kterékoli dvojice z většího počtu trestů (obr. 14), srovnání znaků příslušejících řadě podobných skutkových podstat trestných činů (obr. 16), atd.

b) Srovnání několika celků, jež mají stejný počet částí, navzájem si odpovídajících. Tak je tomu, když např. tu máme řadu bilaterálních mezinárodních smluv o téže otázce; mnoho ustanovení je v nich úplně stejných, v některých ustanoveních jsou jemné rozdíly.

3. Jiné vzájemné vztahy právních pojmů:

Jde o pestrou skupinu všech zbývajících případů, z nichž vyjímám jen dva zcela speciální případy uvedené dále sub 4 a 5. Výčet pochopitelně není vyčerpávající:

- a) Stupně příbuzenství a švagrovství (obr. 9).
- b) Vzájemné vztahy mezi věřitelem – dlužníkem – poddlužníkem nebo mezi třemi partnery vystupujícími při cesi, při intercesi, poukázce, směnce atd.
- c) Vztah úhrnného trestu k trestům (trestním sazbám) za sbíhající se trestné činy, jakož i jiné početní relace při ukládání trestů (obr. 3).
- d) Tzv. volební geometrie (známá z buržoazního práva).
- e) Souvislost mezi výší výživného a prvky ji ovlivňujícími. Tuto souvislost lze také naznačit početním vzorcem (obr. 5).

4. Znázornění časového sledu:

Z četných otázek vhodných pro grafické znázornění uveďme příkladmo: Sled trestných činů a jim odpovídajících odsuzujících rozsudků (obr. 1); průběh procesu, kde lze naznačit různé alternativy průběhu, návrat do předchozího stadia apod.; vývoj trestné činnosti od přípravného jednání až po činnost následující po dokonání trestného činu a s tím paralelně probíhající formy trestné součinnosti (obr. 2); sdělování informací v systému orgánů; příprava a schválení státního hospodářského plánu; domněnky otcovství.

5. Teritoriální rozmístění:

V právních disciplínách kartogramy přicházejí v úvahu např. pro místní působnost zákona, pro volební geometrii a pro některé otázky mezinárodního práva.

Máme-li shrnout případy sub 1 až 5, můžeme říci, že jde o kvantitativní stránku v právních pojmech a o jejich vzájemné spojení, resp. vzájemné srovnání. Náš jazyk často vyjadřuje tyto rysy pomocí topografických přirovnání: určitý pojem je „širší“, orgán je „nadřazený“, jednání pokračuje „kupředu“ nebo věc se „vrátila zpět“ do dřívějšího stadia. Některé grafické prostředky jsou typické pro vyjádření určitého obsahu, jsou takřka jednoúčelové, jiné mají univerzálnější použití.

Účel, kterému tyto grafické prostředky mohou sloužit, je několikery:

1. Prostě *sdělovací účel*. Graf je tu nástrojem dorozumění, lepšího porozumění. Tento účel plní často organizační schémata, někdy náčrtek ve vědeckém pojednání (tak tomu např. bylo s grafy, jež ukazuje obr. 10). Sdělení spojená s propagačním zaměřením, např. grafické znázornění výdajové části státního rozpočtu, tvoří přechod k další skupině.
2. *Pedagogický účel* tvoří patrně nejvýznamnější funkci grafického znázornění v právu. Bude mu proto věnován podrobnější výklad v části II.
3. *Modelování právních úvah*. – Příkladem je grafická cesta pro určování výživného nebo pro zjištění trestní sazby při zvlášť nebezpečné recidivě (obr. 3, 5). K stejným výsledkům můžeme však dojít jednoduchým výpočtem, jemuž se v praxi

asi vždy dá přednost. Pro úplnost a pro zajímavost bylo však třeba se i o tomto účelu zmínit. Někdy může graf sloužit k vytčení jedné relace, při čemž abstrahuje od jiných momentů.

4. *Poznávací účel.* Náзор, smysly, empirie jsou jedním ze zdrojů našeho poznání. Tento zdroj poznání se uplatňuje také v matematice, v logice, i v právu. Jak jsme např. poznali, že tři prvky a, b, c mají právě 6 permutací? NáЗОrem, bylo to vyzkoušeno, smyslově ověřeno. Zde nejde o odvozování deduktivní cestou z nějakého systému axiomů. Vzájemný poměr smyslového a rozumového poznání není ve všech oblastech poznání stejný. Záleží na povaze vědní disciplíny (např. přírodopis či logika) a na úrovni poznávání (elementární poznatky či hlubší teoretické poznatky).

Poznávací význam grafického znázornění v tomto smyslu je ovšem pro právo malý. Zpravidla není třeba sáhnout po tužce a papíru, protože postačí představivost a slovní vyjádření.

Poznávací význam grafů možno však chápat ještě v poněkud jiném smyslu. Graf nebo tabulka, pokud jsou dobře zpracovány, se vyznačují přehledností. Umožňují přehlédnout, snadno zvládnout určité množství faktů. A to je právě ona velká pomoc pro další postup poznávání. Kdo si klade za úkol prohloubit v daném úseku naše poznání, musí v něm nejprve zvládnout poznání dosavadní. Musí je zvládnout dosti dobře, musí se v něm s lehkostí orientovat. Jinak má malou naději, že objeví nové souvislosti, nové zákonitosti, že postoupí o krok kupředu. V tomto smyslu by mohla mít grafická znázornění pro právo určitý, nikoli nepatrný význam; to zejména v době, kdy zkoumáme automatizaci některých prací v právu, kdy usilujeme o zvědečtění legislativní práce.

Pěkný příklad na poznávací význam grafů lze uvést z jiné oblasti. Je to Mendělejevova tabulka prvků, jeden z největších objevů v chemii. Podnět k objevu dala pedagogická činnost. Mendělejev se snažil vnést systematickост do svého výkladu. V jeho době byly známy skupiny 3—4 prvků, které měly podobné vlastnosti. Teprve uspořádání celého dosavadního materiálu do tabulky ukázalo nové souvislosti, předpovědělo vlastnosti prvků, které teprve později byly v přírodě nalezeny nebo uměle získány.¹⁹⁾

Právnícké příklady tvůrčího významu grafů ovšem zdaleka nemohou dosáhnout takové velikosti. Grafické metody se tu téměř nepoužívaly.²⁰⁾ Pokud některá nová myšlenka byla ovlivněna např. tabulkovým uspořádáním dosavadního materiálu, není to obecně známo. Z vlastní práce vím, že mne přivedl právě grafický přehled k některým zajímavým souvislostem v problematice skutkového omylu (obr. 11)²¹⁾.

¹⁹⁾ Hajkulevič: O základnej forme pedagogického procesu. Vysoká škola, roč. VI — 1958, str. 43 násl.

²⁰⁾ Viz článek citovaný v pozn. 5 a 16.

²¹⁾ Je na prvý pohled nápadné, že výsledky uvedené pod (1), (2) přesně odpovídají výsledkům pod (4), (5), dále že tu je varianta (6), která bývá při výkladu těchto otázek zpravidla opomíjena. Srov. k tomu výklad v pojednání Vybíral-Dolenský: Nad Sbírkou rozhodnutí československých soudů za léta 1954—1955. Stát a právo II, ČSAV, Praha 1957, str. 196 násl.

Všimněme si nyní některých vlastností grafického znázornění:

Grafické znázornění má charakter zvláštního jazyka. Jsou stanoveny určité grafické prostředky, těm je přiřazen určitý význam. Možno tu najít i jakési rudimentární principy pro skladbu grafických znaků. Přiřazení množiny právních pojmů k množině grafických znaků je věcí konvence.

Odpovídá grafické vyjádření své předloze s potřebnou přesností? Přesnost je otázkou konvence o přiřazení obou množin. V mezích konvence je grafické vyjádření přesné, mimo tuto konvenci předlohu zobrazuje zkresleně nebo ji vůbec neodráží. To je ostatně přirozená vlastnost každého grafického znázornění, kterou známe z denní zkušenosti: plošný obraz trojrozměrného předmětu zkresluje jeden rozměr, černobílá fotografie netlumočí barvu, písmo nezachycuje intonaci mluvené řeči atd.

S tím souvisí otázka, zda grafické vyjádření předlohu zjednodušuje. Často se to uvádí jako námitka proti grafickému znázornění v právu. Zjednodušení možno chápat v několikerém smyslu: Může to být a) neúplnost, b) zkreslení dané kreslířskou technikou, c) izolace jednoho či několika rysů, d) vytčení podstatného. Omezení na věci podstatné a vynechání podrobností (sub d) směřuje od jevu k podstatě. Zjednodušení v tomto smyslu není vadou, nýbrž právě naopak. Ani případ sub c) nelze pokládat za nedostatek; umělá izolace jevu může být užitečnou pracovní metodou.

Konvence o znázornění není zcela libovolná. Grafickým vyjádřením sledujeme určitý cíl; grafické prostředky musí mu vyhovovat. V mezích naší úvahy (tj. pro uvedenou právní tematiku, pro uvedené cíle) mám za to, že grafické znázornění bude *dobře plnit své poslání, jestliže bude respektovat tyto požadavky:*

1. Grafické znázornění má – pokud je to možné – svým způsobem být obrazem toho, co se znázorňuje; tato vlastnost by se dala nazvat „sugestivnost“ znázornění. Tak např. nadřizený orgán umístíme nahoře, širší pojem vyjádříme širší plochou. Kde to není možné, volíme vyjádření neutrální, např. některý jednoduchý geometrický útvar.
2. Grafických prvků je třeba v dané oblasti používat jednotně (tzv. zásada totožnosti). Nebylo by správné např. kreslit právní pojmy téhož druhu v témže grafu jednou jako čtverce a jinde jako kruhy. Nejde nám tu o vytvoření zvláštní početné soustavy znaků, která by rozlišovala veškerý mnohotvárný materiál právních pojmů. Uvažujeme o takovém způsobu znázornění, kde pro každý jednotlivý graf si vytváříme nová pravidla významová i nová pravidla skladby; nesmírně početné množině právních pojmů přiřazujeme nevelkou množinu grafických prvků. Musíme je proto opakovat a témuž prvku v různých grafech přiřadit různý význam.
3. Grafické znázornění má být přehledné, ne příliš komplikované. Grafem nelze zachytit všechny podrobnosti, všechny stránky předlohy. Na druhé straně však

nelze doporučit ani grafy příliš jednoduché, např. jednostupňové třídění rodu na druhy. Zde plně postačí zápis v přirozeném jazyku a očíslování odstavců.

4. Pro většinu uvedených účelů se hodí jednoduchá, schematická znázornění.

II.

Hlavní význam grafického znázornění v právu záleží v jeho názornosti a tato názornost se zejména dobře uplatní ve výuce. Grafické znázornění patří k tzv. nepřímé názornosti (též názornost zobrazující, symbolická, grafická, zprostředkovaná), na rozdíl od přímé názornosti, záležející v předvádění věcí a jevů *in natura*.

Jaká je *problematika* jedné z forem názornosti, *grafického znázornění*, ve *vysokoškolské právnické výuce*? Tato problematika je dobře patrna z námitek, které se proti ní uvádějí:

1. Pro složité otázky nelze názorných pomůcek použít; je tedy otázka, zda stojí za to jednoduché věci pomocí nich vykládat.²²⁾
2. Je tu nebezpečí zjednodušování věcí.
3. Grafická znázornění odvádějí pozornost od podstatných, obsahových otázek, k otázkám druhořadým, formálním.
4. Grafické znázornění vůbec odvádí studujícího od abstraktního myšlení, což je na vysoké škole humanistického směru zvláště povážlivé a svádí k středoškolskému způsobu studia.
5. Grafické znázornění má v právu minimální pole uplatnění.
6. Pro posluchače je užitečnější, zpracují-li si sami grafické znázornění a jiné přehledy, nežli když je dostanou do ruky hotové.
7. Jsou tu technické obtíže s reprodukcí grafů v tisku, při promítání apod.

Všechny tyto námítky byly skutečně v diskusích mezi učiteli fakulty uváděny. Je jich dost a na každé je kus pravdy. A přece zůstávám přesvědčeným zastáncem použití grafického znázornění, při každé příležitosti je propaguji a ve své pedagogické praxi vždy používám.

Stranou můžeme ponechat poslední námitku. I když jsou a ještě nějaký čas budou obtíže s tiskem takových graficky náročnějších věcí, i když naše posluchárny s malými výjimkami nejsou zařízeny na promítání, zůstává tu tabule a křída, která pro většinu grafů postačí. Ostatně se mi zdá, že se tyto obtíže poněkud zveličují. V přírodovědeckých a technických oborech jsou daleko náročnější vyobrazení samozřejmostí.

Snadno se lze vyrovnat s *první námitkou*. Jestliže nějaký prostředek nám neusnadní celý úkol, nýbrž jen jeho část, není to zajisté důvod k jeho zavržení; výmluvných příkladů z libovolného oboru lidské práce lze na potvrzení správnosti

²²⁾ Prof. Outrata na zasedání vědecké rady právnické fakulty Karlovy university 29. 3. 1961.

uvést nescíslné množství. Ale takto námitka snad ani nebyla míněna; námitka patrně vůbec pochybovala o tom, zda se názorností vyučovací proces v právu usnadní.

Domnívám se, že se usnadní. Při přednášce je totiž dobře, vyjádříme-li tutéž myšlenku několikrát, po každé jiným způsobem. V psaném projevu je situace o to lepší, že se čtenář může k místu, které mu uniklo, vrátit. Ale ani zde není vždy jisté, že opětovné čtení povede k plnému pochopení. I zde je určitá míra opakování téže myšlenky nutná. Grafické vyjádření je právě takovým jiným způsobem vyjádření téže myšlenky. Jeho přednosti jsou v tom, že působí na náš nejdokonalejší a pro poznávání nejdůležitější smysl – zrak, dále že se tím střídá působení na dva různé smysly. Proto je to silný poutač pozornosti. Použije-li učitel křídly, většina posluchačů si hned obkresluje nebo opisuje z tabule do svých poznámek.

Troufám si však tvrdit, že v řadě případů usnadní náčrtek samo pochopení věci. Oč snadněji pochopíme rozdělení čisté mzdy při exekuci prováděné srážkou ze mzdy, jestliže se podíváme na schéma otištěné v Českově publikaci?²³⁾ Ze zkušeností jiného učitele připomínám, že jednoduchý náčrtek na tabuli se dobře osvědčil při výkladu tzv. zpětného odkazu v mezinárodním právu soukromém. A ještě jeden příklad z práva občanského – je to prostý trojúhelník, který nám velmi dobře poslouží při výkladech o cesi, intercesi, směnce aj.

Než citujme Komenského: „89. Na třetí místo klademe ony podpory pamatování, jež jsou umělejší, totiž 1. převedení rozumového na to, co lze poznati smysly, 2. . . . 3. neomezené v omezené. – 90. Převádění toho, co poznáváme rozumem, na to, co můžeme vnímati smysly, se děje symboly a podobnostmi.“ ... 92. Převádění neomezeného na omezené prospívá při věcech, které svou mnohostí a rozmanitostí mysl zavalují a pletou, jestliže nebyly uvedeny na míru i počet a tak vymezeny. ... (To se děje tím,) že to, čeho je mnoho, uvádíme v souhrny, co jest rozsáhlé, to rozdělujeme na stupně, složité věci převádíme v jednoduché, zvláštní podřazujeme obecným, vzdálené spínáme v řetěz s blízkým a nepravidelné zahrnujeme pod pravidla. ... To jest ovšem původ a základ všech umění, pravidel a soustav, neboť tak se vtěsnává v omezené přihrádky ducha to, co je ve věcech neomezeného.“²⁴⁾

Ve výuce však nejde jen o pochopení, ale také o zapamatování. A zde je právě v abstraktních právnických disciplínách význam názornosti ještě větší.

A právě grafické znázornění je „převádění toho, co poznáváme rozumem, na to, co můžeme vnímati smysly“, pomáhá k „vtěsnání neomezeného v omezené přihrádky ducha“, tj. k systematickému uspořádání látky v paměti.

To dobře vědí i naši posluchači. Nedáme-li jim grafické pomůcky, snaží se je pořídit sami.

Jeden z nich na pracovní poradě o studiu při zaměstnání řekl: „V obecné teorii jsme si v kroužku zpracovali poměrné množství schématických, grafických pomůcek. Množství právních pojmů, jejich další dělení a členění, vztahy mezi nimi, to vše v učebnici ca na 10 stranách, se nám vešlo do

²³⁾ Viz obr. 4.

²⁴⁾ Analytická didaktika. Překlad E. Čapka. Stát. nakl., Praha 1947, str. 51 násl.

jednoho grafického „pavoučku“. Bylo to přehledné, splnilo to účel, i když snad autoři učebnice by nám vytkli zjednodušování.“²⁵⁾

Ale tím se již dostáváme k další námitce – *zjednodušování*. Zabývali jsme se jí již v první části tohoto pojednání. Zde ještě dodáme toto:

Nebojme se tolik toho zjednodušování. Zjednodušování není jen zde, nýbrž je při každém výkladu, sebepodrobnějším: Řekneme jednu větu, zpřesníme dalšími dvěma větami, připojíme výjimky a dodáme ještě několik podrobností. Takový postup je nutný ze stylistických důvodů pro přehlednost a srozumitelnost obsahovou. První věta sama o sobě je zjednodušující, ovšem v kontextu to nepociťujeme rušivě. Nápadnější je to v grafu, protože jeho zpřesnění se neděje graficky, ale textem. Výtku zjednodušení bychom mohli adresovat každému didaktickému prostředku vytrženému ze souvislosti.

Do určité míry je při výuce zjednodušování nutné. Nemůžeme podávat vědní obory v celé jejich šíři a spletnosti, ale omezujeme se na potřebné základy. I v rámci těchto základů rozlišujeme věci podstatné a vedlejší. To vše není nic jiného než zjednodušování.

A nakonec sama psychologická povaha procesu zapamatování provádí neustálé zjednodušování, podrobnosti mizí a zůstávají ty věci, které z nějakého důvodu hlouběji ulpěly v paměti; při správném studiu by měly zůstat v paměti právě věci podstatné. Ale to jsme již u další námitky.

Třetí námitku – znázornění pouze nepodstatných stránek – jsem slyšel v souvislosti s tímto příkladem: V jedněch skriptech pro občanské právo bylo v tabulkovém přehledu podáno třídění právních skutečností (závislé na lidském jednání – nezávislé na něm, právní – protiprávní, zaviněné – nezaviněné atd.). Studující zpravidla dobře znali třídění, ale na otázku „zda facka je právní skutečností“ nedovedli odpovědět. Z pozdějších učebních pomůcek byl grafický přehled vypuštěn. Z podobných důvodů neuvádí učebnice trestního práva podrobnější třídění případů omylu. Příkladů by se jistě našlo víc.

Námitka by byla přesvědčivá teprve tehdy, kdyby se jí podařilo dokázat, že bez grafického přehledu by posluchači znali látku lépe, o čemž pochybuji. Je přirozené, že posluchači lépe odpovídali na otázku třídění právních skutečností než na aplikační příklad, jehož formulace svádí k záporné odpovědi (může být „protiprávní“ jednání označeno za „právní“ skutečnost?). Tato otázka je zřejmě obtížnější než ona.

Hlavní smysl námitky je však v otázce, zda se grafické znázornění hodí jen na otázky podružné či také na otázky podstatné. Nutno uznat, že se většinou hodí na otázky spíše formální (např. třídění pojmů) než na obsahové (např. obsah třídných pojmů). Ale cožpak systematika nepatří k podstatným otázkám? Řadu dalších významných otázek, jež lze graficky znázornit, jsme uvedli v první části.

²⁵⁾ Pracovní porada o studiu při zaměstnání, 29. 3. 1962, spis děkanátu právnické fakulty Karlovy university v Praze čj. FP 2214/61.

Snad nejzávažnější je *čtvrtá námitka*, jež *proti názornosti zdůrazňuje abstraktní myšlení*. Na toto nebezpečí učebnice pedagogiky poukazují. Nezamítají však proto samu zásadu názornosti, ale nabádají, aby se od smyslového vnímání postupovalo k abstraktnímu myšlení. Zdůrazňují, že názornost není bez významu ani na vyšším stupni poznání, při přechodu od jevové stránky k podstatě. „Ušinskij nejednou zdůrazňoval nutnost důsledně žádat od žáků, aby logicky mysleli. Zdůraznil tento požadavek jako nezbytný korektiv názorného vyučování, z něhož mnozí jeho současníci vytvořili fetiš, pokládajíce názornost za prostředek, který řeší všechny úkoly vyučování.“²⁶⁾

Tuto otázku řešili pedagogové hlavně pro nižší stupně školy. Neplyne snad z takového varování před přemírou názornosti na nižších školách, že by ve vysokoškolském humanitním studiu byla přímo nežádoucí? Profesor katedry vysokoškolské pedagogiky dr. Urban píše: „Ani v oborech humanitních nelze mluvit o vyřazení náčrtu z vysokoškolského vyučování“ a uvádí příklad historika.²⁷⁾ Ale což na právnických fakultách?

Právnickým vědám je velmi blízká logika. Logika, která je vědou o formách myšlení, vědou velmi abstraktní, hojně užívá, jak známo, grafického vyjádření. A to je pro mne pádným argumentem proti shora uvedené námitce, která ve jménu myšlení degraduje význam názornosti. Názornost a abstraktní myšlení ve výuce se nevyklučují. Ani v abstraktním myšlení neztratí místy názornost své oprávnění (srov. např. maticovou metodu v logice, šachovnicové výpočty v politické ekonomii).

Přesto má však ona námitka svůj smysl, chápeme-li ji jednak jako upozornění na jednostrannost, omezenost názornosti, jednak jako odmítnutí názornosti v jejích primitivnějších formách. Není namístě ilustrovat právnické učebnice jako slabikář.²⁸⁾

K páté námitce: Šíře pole uplatnění. Je samozřejmé, že při studiu hmotných předmětů je podstatně více příležitosti pro názornost výuky než u myšlenkových konstrukcí. Myšlenkové konstrukce však možno znázorňovat schématem alespoň z některých stránek. Některé myšlenkové konstrukce lze dokonce modelovat pomocí hmotných zařízení, jak učí kybernetika²⁹⁾, např. určitý logický systém může přesně odpovídat elektrickému reléovému obvodu nebo třeba hydraulické síti.

V právních disciplínách jde o myšlenkové konstrukce, jež mají málo kvantitativních prvků a nadto jsou obsahově velmi různorodé, neboť postihují téměř

²⁶⁾ Kairov: Pedagogika. Překlad z rus. St. pedagogické nakl., Praha 1950, str. 76.

²⁷⁾ Vysoká škola, č. 6—7/1959, str. 217.

²⁸⁾ Taková učebnice trestního práva tu byla. Na začátku kapitoly „Die Schuld“ byl obrázek stojícího muže v pomačkaných šatech, který rozpačitě klopí zrak, u aberace obrázek muže házejícího kamenem a dalších dvou lidí apod. Marně jsem ji však hledal v knihovnách, abych zpřesnil citaci. Podobný ráz mají nástěnné obrazy používané k výuce trestního práva na školách ministerstva vnitra.

²⁹⁾ To vlastně není teprve poznatek kybernetiky, nýbrž stojí již hotově v jejích základech. Je to poznatek vypracovaný teorií formalizace, která se počítá k moderní logice.

všechny oblasti společenského života. Proto jsou k tomu někteří učitelé velmi skeptičtí. Zdá se mi však, že mají příliš černé brýle. Teoretikové zprvu skeptičtí k významu kybernetiky pro právo dnes zjišťují, že možnosti jsou větší než původně předpokládali. S grafickým znázorněním to bude asi také tak. Tuto otázku nerozřeší žádné akademické diskuse; je třeba se do toho prakticky pustit. Nejnázornější důkaz použitelnosti grafů v právu bude, jestliže sami na některém úseku ukážeme jejich možnosti. Činím tak ve skriptech, které jsem současně s tímto článkem připravil.³⁰⁾

Šestá námitka nepopírá užitečnost grafického znázornění v právnické výuce vůbec, nýbrž – *opírajíc se o didaktickou zásadu aktivity výuky* – uplatňuje jen určitý způsob použití grafického znázornění. Má zajisté pravdu potud, že je pro studenta skutečně hlubší a trvalejší ten poznatek, na který přijde svou vlastní aktivní činností, např. odvodí obecný zákon experimentálně, napíše teoretickou studii o určité problematice. Pochybný je však závěr, který z toho námitka činí.

• Pasivní, receptivní formy výuky nelze ve jménu zásady aktivity zcela vyloučit. Tak např. učební pomůcky se nemohou přece omezit na to, aby podaly kritický přehled nějaké problematiky, přičemž by ponechaly studujícímu, aby sám přišel na správné závěry. To platí zejména tam, kde individuální studium hraje větší roli a kde je třeba šetrně hospodařit s časem studujících. Tak je tomu v právnickém studiu při zaměstnání. Učební pomůcka musí podat základní poznatky sama. Aktivní formy výuky dále vyžadují kontrolu výsledků; u obtížnějších úkolů není jisté, zda je každý studující sám správně vyřeší.

Co platí pro formy výuky obecně, platí i pro jednu jejich složku, pro grafické znázornění. Grafy a tabulky podávají zpravidla poznatky, jež patří přímo do učebních pomůcek: systematické utřídění, vzájemné souvislosti, často i klíč k lepšímu pochopení. U složitějších grafů nelze předpokládat, že si je posluchač sám zdařile vyhotoví; udělal jsem v tom směru nedávno malý pokus v dálkovém studiu, který to potvrdil. Uznávám ovšem, že pořízení vlastních přehledů je pro studujícího velmi užitečné. Pojednání o grafickém znázornění a několik praktických ukázek mohou mu být návodem a vzorem.

Závěr

Zanedbávání grafického znázornění je charakteristické nejen pro právo, nýbrž i pro některé další humanitní disciplíny. Je dáno dlouholetou tradicí. Ve vzdělání právníků se málo uplatňovala matematika a příbuzné obory. Jinak tomu bylo např. v politické ekonomii a od nedávné doby i v logice. Současným tendencím ve vývoji věd odpovídá snaha překonat tuto izolaci práva.

Grafické znázornění má ovšem jen omezené možnosti v právu. Půjde o to, zjistit, jaké jsou, a plně jich využívat.

³⁰⁾ Dolenský: Přehledné tabulky k trestnímu právu a řízení. St. pedagogické nakl., Praha 1965.

Graphical demonstration in law

Summary

I. The first part deals in a general way with the means of graphical demonstration. The sphere of investigation is limited to graphs based on (enumeration according to the graphical means employed): 1. the oriented straight line—pict. 1, 2 – 2. the abscissa—pict. 3, 4, 5 – 3. square formations—pict. 6, 7, 8, 9 – 4. connections between a number of elements—pict. 12, 13, 14 – 5. tabular graphs—pict. 15, 16 – 6. cartograms. These graphs can be used in legal science for the purpose of demonstrating (enumeration according to the demonstrated objects): 1. the division of a total into its parts, 2. the mutual comparison of certain totals with regard to their parts, 3. other mutual relations between juridical notions, 4. the demonstration of a sequence in time, 5. the territorial dispersion. The purpose, which these graphical means can serve, can be: 1. a communicative one, 2. a pedagogical one, 3. that of modelling juridical considerations, 4. a cognitive one (in a double sense: exceptionally these means can directly help to find out new connections, normally they help indirectly to facilitate the orientation in the matter). Among these purposes the most important is the pedagogical one, which is treated in part II.

The graphical demonstration has the character of a special language in the sense logic gives to this word. Its precision is based upon the convention concerning the coordination between the set of juridical notions and the set of graphical elements. The graphical demonstration simplifies its model; this can be interpreted as: a) a lack of completion, b) as a distortion caused by the technics of drawing, c) as the isolation of certain features, d) as the stressing of what is essential. The cases c) and d) cannot be regarded as deficiencies of graphical methods; the contrary is true in this case. If the graphical demonstration has to be applied within the mentioned limits, certain conditions have however to be respected.

II. The intuitive character of graphs will find a good application in the instruction. The graphical demonstration belongs to the so called indirect intuitiveness.

The author argues then against some objections against the extension of intuitive methods to the instruction of legal science in the universities; he quotes examples of cases when intuitive methods have given good results and he draws the attention to the fact that a certain simplification is necessary in the instruction and is proper to every didactical means. He disagrees with the objection that the graphical demonstration would draw the attention away from essential problems to secondary ones. He agrees however with the objection that the means in question have an unilateral character and he rejects intuitive methods in their more primitive forms.

The sphere within which graphs can be used in law is naturally a smaller one than it is in technical sciences. The author has prepared simultaneously a manual of

penal law and of penal procedure and he intends to prove practically in his manual that the possibilities of these methods are much wider than their actual utilization. As far as more complicated graphical means are concerned, one cannot suppose that the student would make them out successfully by himself.

The author remarks in his conclusion that the neglecting of graphical demonstration in law is caused by a long tradition and by the way in which lawyers acquire their instruction. Even if graphical demonstration has but limited possibilities in law, it is necessary to utilize those possibilities as much as possible.